

tik, etik, kultur, kunskap eller för all del till kärlek. För det kanske är så hos moderna människor att deras förhållningssätt till religion inte skiljer sig på något avgörande sätt från deras förhållningssätt till andra aspekter av tillvaron.

Sammantaget ger denna välskrivna avhandling en fördjupad och reflekterad kunskap om hur människor med vag religiös tillhörighet talar om sin religiositet, en avhandling som kommer att vara till gagn för kommande främst kvantitativa studier om människors komplexa förhållningssätt till religion. Den ger oss tyvärr liten kunskap om hur dessa människor faktiskt lever religiöst - vilket gör att bokens titel blir något vilseledande - men det får vara en uppgift för kommande studier.

Magdalena Nordin,
FD, Lund

Anders Burman & Rebecka Lettevall (red.), *Tysk idealism*. Stockholm: Axl Books, 2014. 412 sid.

Gary Dorriens magistrala teologihistoriska verk *Kantian Reason and Hegelian Spirit: The Idealistic Logic of Modern Theology* (2012) bygger på tesen att "Modern religious thought originated with idealistic convictions about the spiritual ground and unifying reality of freedom, and there is no vital progressive theology that does not speak with idealistic conviction, notwithstanding the ironies and problems of doing so." En viktig poäng i hans komplexa tes är att en bedömning av den moderna teologins idémässiga förutsättningar förutsätter en välgrundad bild av den epokgörande tyska idealismen och dess efterverkningar än in i nutiden. Denna volyms redaktörer är idéhistoriker vid Södertörns högskola och visar hur idealismens förpassning till "akademins djupaste källarhåla" under 1900-talet dock ofta lett till enbart slarvigt vidareförda klichéuppfattningar. Under flera årtionden har dock kunskaperna om epoken ökat väsentligt genom enträget filologiskt arbete kring källtexter. Namnkunniga filosofer som Kant, Fichte, Hegel och Schelling kan delvis omprövas utifrån en mer finmaskig kartläggning av tidens intellektuella debatt. Detta nyfunna intresse, som redaktörerna påpekar, följer i spåren av en breddning från en primärt kunskapsteoretisk reception till att inkludera aktuella frågor som estetisk och politisk teori samt deras samspel, språkfilosofi och en sekulär reception av teologitraditionen (något som dock inte nämns här).

Antologins inledning ger en översikt av utvecklingen inom den tyska idealismens huvudsakliga period från Kant till Hegel och Schelling. Redaktörerna har sedan samlat uppsatser från dess reception i dagens svenska (med ett finskt undantag) forskning inom främst idéhistoria men även filosofi, teologi och estetiska vetenskaper. Här bjuds läsningar av centrala texter (Staffan Carlshamres genomgång av avsnittet kring

självmedvetande i Hegels Andens fenomenologi) och teman (Anna-Lena Renqvist om filosofins grundsatsproblematik hos Schelling samt Sten Dahlstedt om konstreligion). I en utmärkt uppsats introducerar Vesa Oittinen också K.L. Reinhold, en central filosof vars tidiga förmedling av Kant inledde de intensiva försöken att överkomma dennes dualistiska utgångspunkter i en apodiktisk grundsats för filosofin. Många bidrag är mer specifikt profilerade och erbjuder delvis ovanliga infallsvinklar i linje med författarnas övriga forskning. Här är det naturligt att främst presentera de artiklar som tydligast anknyter till det religionsvetenskapliga fältet.

Jayne Svenungsson visar på inspiration från Joakim av Floris till den kring år 1800 radikala föreställningen om religionens pånyttfödelse till en epok av universell inklusivitet (här hos Novalis och Schelling). Anders Bartonek pekar på den strukturella likheten mellan Hegels uppfattning av staten och Schellings gudsbegrepp samt påtalar deras bristande säkerställande av individens friheter. Hans läsningar är värdefulla men jämförelsen haltar delvis då den inte beaktar den kategoriala skillnaden mellan gudsbegreppet och staten som allmänbegrepp. Frågan är hur Schelling möter den kristna uppfattningen om gudsrelationen som förutsättning för människans djupaste frihet, en teologisk princip som visserligen närmast som regel undermineras då religiösa gemenskaper ställer sin empiriska-politiska gemenskap framför människans frihet i Gud. Sten Dahlstedt breda teckning av epokens estetiskt präglade religionsteorier påvisar bland annat hur detta hos Hegel bottnar i en syn på konst som uppenbarelsform för en typ av förnuftig och moralisk subjektivitet. Wagners försök att realisera det av Schleiermacher först brukade begreppet konstreligion berörs men diskussionen av den inbördes hierarkin mellan konst och religion hos romantikerna Schleiermacher och Schlegel lider tyvärr av misstaget att se dem som distinkta sektorer eller verksamheter. Hos dessa teoretiseras religion, konst, bildning etc. i första hand som mentala kapaciteter men i realiteten tänks de ständigt interagera på ett sådant sätt att gränserna mellan dem blir principiellt omöjliga att definiera. Jan Olof Bengtsson diskuterar hur begreppet senidealism lanserades i ljuset av 1920-talets dialektiska teologi med en agenda att markera distans till en Hegelsk eller "liberalteologisk" panteism för att istället framhäva den systematiska betydelsen av hur den sene Schelling och med honom samtida spekulativ teism på nytt öppnade filosofin för kristen uppenbarelse och teologiska teorier om det absoluta.

Karl Barth medgav att hans dialektiska teologi var negativt bestämd av den Schleiermacherbild han avvisade och på liknande sätt har postliberala, postmoderna och postkoloniala strömningar nyligen genom negeringar av modernitetens "sektularism" och "liberalism" ironiskt nog förblivit beroende av bestämda tolkningar av Kant och Hegel m.fl. Möjligheter till ett

förnyat studium av de viktiga tänkare som ofta avfärdats genom 1900-talets klichébilder erbjuder därför tillfällen att ompröva grundläggande aspekter av den moderna teologins historieskrivningar, kontroverslinjer och agendor. I nutiden kan det inom många discipliner upplevas som en barlast att notera hur teologiska och religionshistoriska frågeställningar genomsyrar tidens kulturanalyser, etik och epistemologi. I den här volymen manifesteras detta faktum t.ex. genom gudsbegreppets centrala roll i Schellings filosofiska metodologi eller den ingående analys av den gotiska katedralens implicita teologi som bidrar till att prägla Hegels arkitekturteori (Sven-Olov Wallenstein). Dessa klassiska tänkare strävade på olika sätt att i sina system och vetenskapsteorier både uttolka och påskynda framväxten av ett modernt demokratiskt (snarare än konfessionellt legitimerat) samhällsskick med dess samspel mellan tongivande sektorer och institutioner. Att med uppmaningen från denna volyms redaktörer ”återvända till Kant” samt ”utforska dem som försökte fullborda hans system” är därför av teologisk relevans framför allt för att idealismen ger nycklar till att förstå samspelet mellan teologi, moral, kritisk kunskapssyn och modernt samhällsskick.

Antologin ”Tysk idealism” ger en värdefull och gedigen utgångspunkt för vidare svenskspråkigt arbete även om dess struktur innebär att volymen egentligen inte erbjuder en samlad kronologisk eller systematisk helhetsbild av epoken. Det får sägas vara en svaghet att den inte närmare belyser nutida Kantforskning, inte minst då dennes skugga vilar över hela epokens problemställningar. För teologer som önskar inhämta en nutida översikt av epoken finns idag istället en mängd engelska och tyska handböcker att tillgå, liksom monografier av ledande forskare som t.ex. Henrich, Frank, Beiser, Ameriks och Pinkard.

Jonas Lundblad
Doktorand, Lund

Franz Posset, *UNSER MARTIN. Martin Luther aus der Sicht katholischer Sympathisanten*. Münster: Aschendorff Verlag GmbH & Co. KG, 2015. 177 sid.

I föreliggande bok vill den katolske reformationsforskaren Franz Posset uppmärksamma ett antal personer under 1500-talet som för det mesta förbises av den kyrkohistoriska forskningen, nämligen de mot den katolska kyrkan trogna luthersympatisörerna under reformationens första tid. De fyra gestalter som Posset valt att behandla hör alla hemma i Augsburgområdet, som var centralt i händelseutvecklingen. I Augsburg möttes Luther och kardinal Cajetanus 1518; där kom också lutheranernas bekännelse att läsas upp inför kejsaren 1530; där avslutades det schmalkaldiska kriget genom religionsfreden 1555; inte minst trycktes där Luthers böcker i större mängd än t.o.m. i Wittenberg.

Även i modern tid har Augsburg spelat stor roll vid mötet mellan lutherdom och romersk-katolsk teologi, i det att det var i Augsburg som den gemensamma förklaringen till rättfärdiggörelseläran undertecknades den 31 oktober 1999 av representanter för Lutherska Världsförbundet respektive den romersk-katolska kyrkan.

De fyra gestalter som behandlas i boken blev aldrig ”lutheraner” i strikt mening. De stod kvar som lojala medlemmar i den katolska kyrkan men såg alla upp till Luther som den kanske mest framträdande representanten för vad som kallades ”den evangeliska sanningen”, vilken ansågs vara förankrad i Skriften. En åttasidig predikan av Luther, som 1523 trycktes i Augsburg, saknar karakteristiskt nog författarnamn, vilket ersatts av beteckningen ”En försvarare av den evangeliska sanningen”.

Den som behandlas först i boken är en domkapitelsledamot vid namn *Bernhard Adelman*. Denne är antagligen den ende av de fyra huvudpersonerna i boken som träffat Luther personligen, vilket skett i samband med Luthers möte med Cajetanus i Augsburg 1518. Adelman var född 1459 och avled kort före jul 1523. Han delade Luthers kritiska inställning till avlaten och tycks ha brevväxlat med Luther, även om korrespondensen dem emellan ej blivit bevarad. En nyckelroll i reformationshistorien har Adelman spelat genom att allvarligt skärpa motsättningen mellan Luther och Eck, vilken han betecknar som både ”monstrum” och ”Schwein”. I ett slags bihang till bannhotbullen mot Luther satte Eck upp Adelman som en av dem som stödde Luther. Adelman lyckades dock undgå repressalier. Luther var fullt medveten om att han åtnjöt Adelmans sympatier och omtalar honom som ”unser Adelman”. Adelman torde fram till sin död ha läst alla lutherskrifter han kom över. Positiva förbindelser uppehöll han även med Erasmus av Rotterdam och Oecolampadius.

Den i särklass utförligaste behandlingen i boken får *Caspar Amman*, som i likhet med Luther var augustineremit. Hans exakta levnadsdata är inte kända. Amman var känd som predikant men var framför allt, i likhet med den ännu mera berömde Johannes Reuchlin, en av sin samtids mest framstående hebraister. Särskilt vill Posset framhålla hans psaltaröversättning. Amman var den förste som översatte hela Psaltaren från hebreiska till tyska. Posset menar att detta inte uppmärksammats ordentligt, inte ens av Luther, som ej tycks ha varit intresserad av någon kontakt med Amman över huvud taget, trots att Amman sökte sådan genom att i brev framställa en vänskaplig kritik av den översättning som Luther givit av Matt. 16:18 i det s.k. Septembertestamentet 1522. Amman utgår ifrån att Jesus talat hebreiska med sina lärjungar och kommer fram till det originella översättningsförslaget: ”Und ich sag dir, dass du bist der Bekenner himmlischer Ding, und auf diese häimliche Bekanntnuss will ich bawen mein Kirchen.” Amman hade ett stort